

Sosio-økonomiske forhold og marginalisering i Norge

Torger Gillebo

Gillebo, Torger: Sosio-økonomiske forhold og marginalisering i Norge. Geografisk Tidsskrift 89: 11-13. København 1989.

The issue of this article is that the discussion of "marginalization" of agriculture and farming in Norway raises a lot of questions of quite different character, such as use of farming land, farming economy and social life in rural areas. Statistics of Norwegian farming show that both the use of farming land, the number of farms and the income levels have decreased, especially in rural areas of less agricultural quality. On the other hand, the farmers' feeling of social belonging, immobility in domicile and surrounding nature experiences seem to prevent this process of marginalization from running too fast.

Keywords: *Agroindustrial system, trade-view, way of living, marginalization.*

Torger Gillebo, Det kongelige norske Miljøverndepartement, Postbox 8013 Dep., 0030 Oslo N, Norge.

Norge er et lite, men samtidig et langstrakt land. I tidligere tider bosatte menneskene seg på de mest forskjellige steder i landet: Flatbygdene på Østlandet, i de mange dalstrøkene, i fjellbygdene og langs fjord- og kystområdene på Vestlandet og i Nord-Norge. Områder som i dag av mange oppfattes som "marginalområder" var tidligere nødvendige for å gi landets befolkning et eksistensgrunnlag. Også senere gjennom historien har koplingen mellom natur og bosettingsmønster bidratt sterkt til å gi en identitet til vårt folk og vår nasjon. I Norge, som i svært mange andre land, har nasjonalbevisstheten vært nøye knyttet til ønsket om å sikre levende landsbygder.

Da den moderne industrialiseringsprosessen skjøt fart etter siste verdenskrig, ble holdningene til bygde-Norge og distriktsjordbruket gradvis endret. Den økonomiske politikken generelt og overfor jordbruket, brakte også "marginal"-begrepet med seg med tanke på de perifere områdene i landet.

Store dele av norsk jordbruk er preget av langt vanskeligere klimatiske og topografiske betingelser enn jordbruket f.eks. i det øvrige Skandinavia. "Gode" jordbruksområder er begrenset til fylkene rundt Oslo, langs Trondheimsfjorden og på landets sydspiss (Rogaland).

Norsk jordbruk har vært særpreget av tre forhold:

- Norge er et grasland særlig rikt på beiteressurser i utmarksområdene. Naturbelingelsene har videre skapt en utprega småbruksstruktur.
- Allsidig drift og yrkeskombinasjoner har bidratt til en fornuftig utnytting av ressursene i distrikts-Norge.

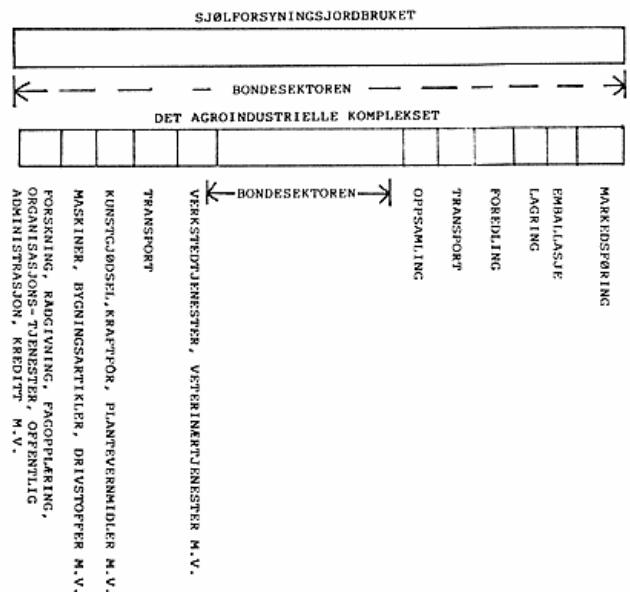

Fig. 1. Bondesektoren i sjølvforsyningsjordbruket og i det agroindustrielle komplekset.

Fig. 1. Agricultural activity in self-sufficiency and as an "agro-industrial system".

c. Jordbruksbefolkningen har følt en sterk tilhørighet til jorda og sine boplasser.

Når spørsmålet om "marginalisering" skal vurderes i en sosio-økonomisk sammenheng, bør utgangspunktet være disse nevnte særtrekk ved jordbruket. Problemstillingen vil dels måtte innebære en kartlegging av hvordan disse særtrekkene er blitt overflødiggjort, og dels en vurdering av hvor "rasjonell" denne marginaliseringen har vært.

Jordbrukets "agroindustrielle system"

Tabell 1 viser utviklingen i brukstallet totalt, og for ulike distrikter. Agder-Telemark, Vestlandet og Nord-Norge er de mest utprega "marginalområder" (ut fra klimatiske og topografiske forhold). Totalt brukstall i Norge er halvert i løpet av de siste 25-30 åra. Den klart største nedgangen har funnet sted i utkantjordbruket. Dette gjelder også selv

	1959	1979	1987	Endring i % 1979-87
Bruksutviklinga				
Østlandet	62,3	44,0	37,0	-15,9
Agder-Telen.	20,4	12,3	9,1	-26,0
Rogaland	11,6	8,8	7,7	-12,5
Vestlandet	41,8	29,2	22,3	-23,6
Trøndelag	22,7	15,2	12,5	-17,8
Nordnorge	39,5	15,9	9,7	-39,0
I alt	198,3	125,3	98,4	-21,5

Sysselsettinga 1959-86				
Årsverk, 1000	254	135	108	-20
" pr. bruk	1,3	1,07	1,09	+ 2

Tabell 1. Bruksutviklinga og sysselsettinga i jordbruket 1959-1987.
(Kilde: Statistisk Sentralbyrå)

Table 1. Rationalization in agricultural activity.

etter 1975 da inntektene og overføringene til jordbruket ble trappa sterkt opp.

På grunn av et lite jordbruksareal pr. innbygger (2,3 dekar) og for å bedre landets beredskap, har det vært et politisk mål fra midten av 1970-tallet, å øke jordbruksarealet til 10. mill. dekar.

Tabell 2 viser at trass i at nydyrkingen økte betydelig etter 1974, har Norge mindre jordbruksareal nå enn rundt 1960. Dessuten har omfanget av åpen åker (kornareal) økt med 60 % i perioden, mens grasarealet er redusert med 20 %. "Marginalområdene" ser vi har mistet betydelige arealer, også etter 1974, som følge av dette. De gode områdene har derimot økt sitt jordbruksareal.

Produktjonen har imidlertid økt sterkt i perioden 1959-87 med 30 % for mjølkeproduksjonen, 50 % for de "mørke" kjøttslag, 100 % for de "lyse" kjøttslag, 60 % for eggproduksjonen og hele 120 % i kornproduksjonen.

Ut fra det som tidligere er nevnt kan utviklingen i jordbruksarealet ikke forklare denne relativt sterke produksjonsøkningen. Produksjonsøkningen har videre skjedd parallelt med en reduksjon på 100.000 driftsenheter og 150.000 årsverk. Forklaringen ligger i den eksplorative økning i bruken av innkjøpte driftsmidler. I den aktuelle perioden økte f.eks. innkjøpt mengde kraftfôr med 100%, kunstgjødsel med 70 % og drivstoff med 160 %.

Dette leder oss mot å måtte avlive myten om at de nevnte 160.000 færre årsverk i primærproduksjonen representerer en like stor bort-rasjonalisert arbeidsmengde. Som illustrert i figur 1, har reduksjonen av "bondesektoren" gjennom tidene, blitt fulgt av en ekspansjon og en overflytting av arbeid til en rekke sekundær- og tjenesteytende sektorer. I stor grad er arbeidsplassene i jordbruket, ikke fjernet, men flyttet fra bygdene til mere sentraltliggende institusjoner.

Det økonomiske resultatet for jordbruket på makroplan,

År	Jordbruks- areal	Full- dyrka	Korn- areal	Gras- areal
Arealutviklinga; mill. dekar.				
1959	10,11	8,34	2,18	6,63
1974	9,01	7,93	2,95	5,03
1984	9,68	8,66	3,40	5,31
1987	9,67	8,67	3,50	5,25
(Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket)				
Regional fordeling av jordbruksarealet i drift. Bruk over 5 dekar; mill. dekar.				
				Endring i % 1974-87
	1959	1974	1987	
Østlandet	4,45	4,16	4,50	+ 8,2
Agder-Telem.	0,71	0,53	0,54	+ 1,9
Rogaland	0,62	0,68	0,78	+14,7
Vestlandet	1,61	1,43	1,42	- 0,7
Trøndelag	1,41	1,40	1,50	+ 7,9
Nord-Norge	1,23	0,81	0,80	- 1,2
I alt	10,03	9,01	9,56	+ 6,1
(Kilde: Statistisk Sentralbyrå)				

Tabell 2. Arealutviklinga og regional fordeling av jordbruksarealet i drift; mill. dekar.

Table 2. Agricultural land-use.

framgår av tabell 3. I den aktuelle perioden har bruttoinntektene steget nærmest eventyrlig, mens arbeidsvederlaget til produsentene på ingen måte har fulgt denne utviklingen. Kostnads- og gjeldsproblemene, særlig nå i 1980-årene, er i ferd med å ta en sterk overhånd.

Vi kan konkludere med at lokale jordbruksproblemer (areal og arbeidskraft) er blitt "marginalisert" i etterkrigstida. Derimot står ikke jordbrukets inntjeningssevne og den samfunnsøkonomiske gevinsten i noe rimelig forhold til denne "rasjonaliseringen".

Næringspolitikken får en dominerende plass

Som nevnt har norsk jordbruk opplevd en kraftig produksjonsøkning i de siste ti-årene. Til grunn for dette har det ligget en offentlig landbrukspolitikk med mål om å tilpasse jordbruket til en aktiv næringslivsutvikling generelt. Det har vært et hovedmål å bygge opp et såkalt "bærekraftig jordbruk" bestående av en hoveddel heltidsbønder.

En kan grovt si at pristilskuddene (grunntilskott + distriktstilskott) er knyttet til produsert mengde og har en produksjonsstimulerende virkning. Fraktilskottene har muliggjort en stadig økt arbeidsdeling mellom husdyrområder og kornområder. Investeringsstilskottene har bidratt til en vesentlig større produksjonskapasitet. Markedsreguleringssystemet har spilt rollen som et "sikkerhetsnett" for å dempe virkningen av det stadig økte produksjonspresset.

Det er bare produksjonstilleggene, som er knyttet til dyretall og areal, som direkte stimulerer til bruk av de lokale ressursene. Disse tilskottene utgjør bare ca 1/3 av overføringene.

En kan kort konstatere at den tidligere driftsform basert på en kombinasjon av flere husdyrslag og planteproduksjoner, etter hvert har blitt en "marginal" driftsform. I så måte har det skjedd en utvikling i jordbruket i form av spesialisering og profesjonalisering, slik som i det øvrige næringsliv.

Som påpekt tidligere har imidlertid inntektene til bøndene ikke fulgt med utviklingen ellers, særlig i 1980-årene er det tale om en betydelig realnedgang i inntektene. Dette har hatt som følge at kombinasjonen jordbruk og andre yrker ikke har avtatt, men opprettholdt sitt relative omfang (ca. 3/4 er deltidsbønder).

Her har jordbruket dermed fulgt en annen vei enn næringslivet forøvrig. Det som særpreger det moderne næringsliv er en stor grad av immobilitet av både arbeidskraft og realkapital når det gjelder å "krysse næringsgrenser". Yrkesmobiliteten er liten, mens derimot den geografiske mobilitet er blitt stadig mer framtrædende. Jordbrukerne viser altså fortsatt den motsatte adferd. De holder i det lengste fast på sine eiendommer og konverterer sine ferdigheter på de mest ulike yrkesområder.

"Livsformsjordbruket" er presset

En nedgang fra 1960 på 100.000 bruk og 150.000 årsverk gir inntrykk av et jordbruk som bare angår en liten minoritet av det norske samfunnet. Imidlertid har forholdet vært at et gardsbruk samtidig også har vært et familiebruk.

A	1959	1974	1984	1987*
Bruttoinntekter	2,9	7,4	23,4	27,6
Kostnader ikke varige prod.midler	1,0	2,6	8,7	10,1
Renter lånt kapital	0,04	0,2	1,6	2,2
Vederlag til arbeid	1,2	2,4	5,5	5,6
Gjeld	1,2	3,4	14,8	19,1

*) Foreløpige tall.

(Kilde: Budsjettutvalget for jordbruket)

B	Multiplikator 1959/87	Andel av bruttoinntekt 1959	Andel av bruttoinntekt 1987
Renter lånt kapital	55	1,5%	8%
Gjeld	16	41	70
Kostnader ikke varige prod.midler	10	34	36
Bruttoinntekter	9	-	-
Vederlag til arbeid	5	41	20

Tabell 3. Økonomiske resultater i jordbruket; milliarder kroner.

Table 3. Economic results of agriculture.

Antallet årsverk sier dermed lite om antallet personer som nedlegger et arbeid og føler en tilhørighet til jordbruket. Mens antallet årsverk nå ligger på ca. 100.000, er det registrert over 300.000 personer som nedlegger arbeid i jordbruket. Og selv om antallet driftsenheter er halvert siden 1960, har antallet eiendomsenheter stabilisert seg på 170-180.000. Disse forhold sier svært mye om den bostedsimmobilitet, identitetsfølelse og yrkesstolthet som har rådet innen jordbruksbefolkningen.

Denne fellesskapsform og livsform har også formet holdningene til spørsmål om økonomi, ferie og fritid. Målet for økonomien har ikke vært "å maksimere en profit" – da hadde det blitt valgt helt andre yrker enn jordbruk. Videre har arbeid og fritid i sterk grad glidd inn i hverandre slik at behovet for regelmessig ferie og fritid tradisjonelt ikke har vært framtrædende i jordbruket i forhold til innen andre samfunnsgrupper.

Når alt kommer til alt har disse livsformene kanskje vært jordbrukets viktigste "kapital". Kapital som en vil ta vare på må som kjent pleies eller "regenereres", ikke nedtæres. Dersom holdinger som likegyldighet, avmakt, manglende selvspekt og apati får et for stort innpass, er det tale om en nedtæring av den "kapital", som jordbrukets livsform har representert.

Jeg tror det er ved dette punkt jordbruket nå står både i Norge og i mange andre land. De nærmeste årene vil gi svar på om jordbrukets livsform vil bli et "marginalt" og utdøende fenomen, eller om denne vil få en fornyet praktisk samfunnsmessig betydning.

Summary

The understanding of the historical development of agriculture depends on how the word "agriculture" is defined and used.

One view on agricultural activity is farming as an "agro-industrial system" with a great deal of interaction between different sectors, that is the sector of farmers (workers), industry, PR-/marketing and official administration sector.

The farmer-sector has decreased, the others have increased. Is this "rationalization" in agriculture activity a real rational one?

Another aspect is to look at farming from a "trade view". Trade here means an economical sector with a high immobility in workers and real capital compared to other trade sectors.

There is a growth into very limited trade-groups inside the sector, caused by professionalization and specialization. Official politics want the farmers to specialize into either/or-productions, dairy- or cereals- or eggproduction, in special well-fitted regions. The dominating way of farming, however, has been and still is a combination of productions, not a specialization.

Using the "trade-view" on farming will therefore not give any new knowledge in understanding the processes that go on in the agricultural field.

A third view is farming as "a way of living".

Owning farm land is not a result of education, skill or formal competence, but because of the farmers feelings of belonging to the farm land and to the farm's surroundings. This way of living gives a background of experience that makes it possible to find flexible solutions to employment issues on and outside the farm.